

ANTROJI DALIS

MOKSLAS, MENAS, LITERATŪRA

Saturday supplement

1992 m. sausio mėn. 11 d. / January 11, 1992

Nr. 7(2)

KERTINĖ PARAŠTĖ

KRAUJO RASA

*Kraujo rasa žiemos vidury
Ne ant žolės — ant miesto.
Kas nušluostys kraują nuo grindinio —
Nuo šventojo Vilniaus veido?*

*Geležinis vilkas jį laižo,
Kraują sugeria Vilniaus verbos —
Po žeme, bokštuos, danguj
Gaudžia Velykų varpai.*

Kazys Bradūnas

* Eilėraštis, kuris čia spausdinamas pirmosiomis Sausio tryliktosios metinėms pažymėti, buvo parašytas praėjusiais metais po įvykių Vilniuje ir pirmą kartą išspausdintas *Draugo* kultūrinio priedo 1991 m. vasario 16 d. laidoje.

Sausio 13-osios metinėms

Sausio 13-osios naktis. Baisus tankų triukšmas, melsva tankų prožektorių šviesa ir šūvių serijos, kurios nutraukė dainą prie radijo ir televizijos bokšto Vilniuje. Žmonės skausmo iškreiptais veidais suklupę prie mirštančiųjų. Šalta ligoninės šviesa, kuri krinta ant jauno nužudyto vyro kūno. Jo akys didysis nustebimas mirties momentu.

Stovime šalta sausio naktį prie nužudytųjų kapų. Ir kraupioje tyloje, Antakalnio kapinių pušims ošiant nuo vėjo gūsių, mes vėl pergyvename tą siaubo naktį. Kapinių gelmėse aidai ne tik tankų motorų rikšmas Karoliniškėse, bet taip pat ir kazokų žirgų kanopų dundesys Kražiuose, kankinamų kalinių skausmo aikštėjimais Rainių miškelyje, šūvių salvės į Panevėžio cukraus fabriko darbininkus. Tiek nukankintų, tiek sušaudytų ir masiniuose kapuose palaidotų. Jauni vyrai iš Lietuvos girių, kurių nuogi kūnai paguldyti turgaus aikštėje. Tiek išvežtų už Uralo, žemės galo, ledo upės sušalusiu. Kiek senelių ir kūdikių, mirusių gyvulinuose va-gonuose, kurių kūnai išmesti šalia geležinkelio. Viešpatie Dieve, ar tikrai reikėjo septynių dešimtmečių kentėjimo, viso žmogaus amžiaus, praleisto ašarose?

Viešpatie, lietuvių tautai rūštybė buvo pilnomis riešukučiomis atseikėjama. Nėra šeimos, kuri neliūdi prie kryželio Sibiro tai-goje. O kiek gyvųjų šią naktį atsi-bus Vilniuje, šalto prakaito išmūšti, kiek apkurtusių nuo tankų riksmo ir šūvių trenksmo? Apstulbęs pasaulis matė, kaip vyrai rankomis bandė nustumti tanką nuo jaunos moters, kaip kiti laikė tik ką nušauto jau-nuolio kūną, tarsi priimdami jį nuo kryžiaus. Matė jaunų mui-tininkų kūnus Medininkuose, kurių sustingusios rankos ginasi nuo mirtį nešančių kulų.

Liūdna, kad tie, kurie mirė prie radijo ir televizijos bokšto Vilni-

je, kurie mirė Medininkų mui-tinėje, nebesulaukė laisvės Lietu-vai nešančio rudens. Jiems irgi laisvė buvo vos ne ranka pasie-kiamą, o jiems reikėjo mirti bai-sia mirtimi. Tai buvo tarytum paralelė Rainių miškelyje, Pane-vėžio žudynėms — kerštas, bė-gant iš Lietuvos, paskutinės blo-gio imperijos žmogžudystės. Tai baisūs blogio proveržiai, blogio, kuris motyvuotas desperacija, Vilniaus ir Medininkų žudynės dar turėjo gelbėti trupėnčią ir by-rančią imperiją.

Ar nėra kraupu pagalvoti, kad galbūt Lietuvos laisvę ir Sovietų Sąjungos subyrėjimą kaip tik pa-greitino — o gal net ir įgalino — šių nekaltųjų pralietas kraujas? Ar sausio mėnesio Vilnius nebu-vo prototipas rugpjūčio mėnesio Maskvai (jau tik su trim aukom)? Savo širdyse, pergyvenę 1991-uosius, kažkaip jaučiame, kad jų gyvybės auka nebuvo veltui.

Sausio 13-oji Vilniuje 1991 metais.

„Su laisve į Lietuvą grįžta pasaulis...”

Pokalbis su Romualdu Ozolu

Praėjusį rudenį lankydamasis Chicago'je filosofas Romualdas Ozolas, vienas iš Sąjūdžio kūrėjų ir *Atgimimo* redaktorių, sutiko su *Draugo* kultūrinio priedo skaitytojais pasidalinti mintimis apie nepriklausomos Lietuvos padėtį ir mūsų tautos rūpesčius. Su svečiu iš Lietuvos rugsėjo 26 dieną Lietuvių centre, Lemont, Illinois, kalbėjosi *Draugo* kultūrinio priedo redaktorė Aušra Liulevičienė. Romualdui Ozolui nuo juostelės nurašytą po-kalbio tekstą peržiūrėjus ir kai kur patikslinus, jau jam grįžus į Lietuvą, čia spausdinamas ką tik iš Vilniaus gautas pokalbio teks-tas.

— Kaip Jūs suprantate religijos ryšį su kultūra šiandieniniame pasaulyje? Kokias iš to išvadas pritaikytumėte ateities Lietuvos gyvenimui? Kokia būtų Jūsų ateities Lietuvos kultūros vizija? Jos esminiai bruožai? Ar Lietuva gali duoti savitą įnašą šiuolaikinei pasaulinei kultūrai?

— Religija yra fundamentali kultūros forma. Kai kas ją laiko atskira ir aukščiau už kultūrą stovinčia žmogaus dvasios raiškos sritimi. Man rodos, atsietei religiją nuo kultūros nederėtų; pastaroji yra anos praktiškoji ver-sija. Religijos ir filosofijos, meno ir mokslo sąsajos paaiškina daug žmogaus dvasios paslapčių, gyve-nimo būdo savumų, teikia atramas gyvenimo ateities projekta-vimui. Aš kaip europinio raciona-lizmo šalininkas ir atstovas noriu rasti vieną religijos ir kultū-ros sąsają pasauliui, suprasti jo dės-ningumus ir tuo, kiek yra įmanoma, pasinaudoti.

Mūsų religijos jausmas turi at-sigauti. Mes ir religijoje turime

pasidaryti laisvesni ir šviesesni. Per penkiasdešimt tarybinių me-tų religija Lietuvoje buvo ujamą tiek, kad ji tapo pasipriešinimo forma, o besipriešinanti kultūra visada yra kitokia, negu atvirai save reiškianti. Kadangi Lietuva jau laisva, tai ir religija Lietuvoje turi igitai tai, kuo amžiais ji traukia žmogų, būtent — gyveni-mo pilnatvės pajautimu, buvimo čia, žemėje, džiaugsmo mokymu. Religiją mes kol kas suprantame kaip kompensaciją už kažkokias skriaudas ar netektis. Pagal klasikinį supratimą, religija yra ne kompensacija, o būdas būti ir pajusti buvimo pilnatvę. Tikslai tada galima suprasti Dievą kaip Kūrėją, nes tada ir žmogus tam-pa Kūrėjo tikslo įsikūnijimu ir Jo buvimu. Dievo buvimu čia — buvimu žmogaus sieloje. Tai yra tikroji religijos prasmė ir esmė, ir ją reikėtų atstatyti su visais iš to plaukiančiais mūsų pasikeiti-mais ir pasekmėmis.

O manasis Lietuvos kultūros ateities vaizdins ganėtinai pap-rastas. Lietuvių kultūroje turi labai ryškiai skleistis mūsų etniškumas, mūsų iš amžių per-imtos mūsų prigimties galios, pradedant tuo, kaip jos reiškiasi mūsų kilmės paslaptim ir istori-jos joje išryškintom realijom, bai-giant mūsų dvasioje degančiu troškimu ir siekiu igitai ateitį ir turėti ją pakankamai tikrą ir gerą. Tarpe tų dviejų polių ir yra mūsų kultūros atsparos taškai. Manau, jie ryškintini žymiai nuosekliau savo dvasioje, remian-tis žinojimu ir mokėjimu. Be tokiu kultūrą kuriančio veikimo liksime tik diletantai, geriausiu atveju, svajotojai, o mes turime tapti konkurentiškais kitoms kultūroms — sugebančiais ir at-

Romualdas Ozolas spaudos konferencijoje 1989 metais.

laikyti jų sugestijas, ir iškelti kažką visai savą ir tikrą.

Ar Lietuva tokį įnašą šiuolaiki-nei pasaulio kultūrai gali duoti? Ne tikrai gali, jinau jau duoda. Manau, kad šiandieninės Lietu-vos pateikti pasaulėvokos akcen-tai yra tiek reikšmingi, jog jų sklaida dar mūsų pačių turi būti iki galo suvokta ir išskleista filosofinėmis koncepcijomis bei meno vertybėmis. Jie, be jokios abejonės, bus atpažinti pasaulio lygiai taip pat, kaip buvo at-pažinta iš savo nelaisvės kylanti Lietuva. Dalykai, kuriuos mes, siekdami išlikti ir išsivaduoti, sugyvenome per penkiasdešimt metų, yra didelis mūsų kultūros įdėris ne tik sau, bet ir visam pasauliui. Atsimenu vieną islan-dą, kuris, atvažiavęs dar 70-ųjų metų vidury, sakėdavo: „Negi iš tiesų turi ateiti nelaisvė, kad žmonės pasidarytų tvirti?“ Mu-myse jis matydavo gyvenimo tiks-lingumą, pasiryžimą, atkaklumą

ir daugybę kitų dalykų, kurių kartais pasigedavo savo tautoje. Nemanau, kad islandams tų savybių trūksta, tačiau, matyt, mūsų žmonėse, su kuriais jis bendravo, tas savybes jis matė ypatingai ryškiai. Dabar dar audrų metas Lietuvoje. Niekas nesusiklostė ir nesugulė i tikrąsias formas, bet jos tikrai išryškės, ir mes pamatysime, ir pasaulis išvys, kad turime šį ir tą, į ką reikia atkreipti dėmesį, o kai kada ir pasidžiaugti.

— Tarp Sąjūdžio pradžios ir dabarties mes, lietuviai, esame igiję tvirtesnį ir aiškesnį savęs supratimą. Iki šiol mes atstova-vom laisvės idėjai ir realizavome ją, pagaliau atgaudami nepri-klausomybę. Tai buvo dėl mūsų tikėjimo, ryžto, mūsų pastangų ir mūsų žmonių gyvybės aukų. Pa-sauliui pastaraisiais metais Lietu-va tapo neatytžtamo laisvės sieki-mo simboliu ir principingumo pa-

vyzdžiu. Ar Lietuva ir toliau turi galimybę šitai laisvės idėjai pa-saulyje atstovauti? Ar mes galime būti laisvės idėjos saugotojai? Ko-kiais būdais tai padarytume?

— Man rodos, tai mums yra lemta. Lietuva dėl savo geopoliti-nės padėties yra nuolatiniame pavojaus būsenoje, nors Tarybų Sąjunga, atrodo, jau sugulė į savo ilgesniam laikui nusistovėsian-cias naujas formas. Bet ten tebegresia pilietiniai karai ir gal-būt nauji pučai, ar bent jau jų bandymai, kuriuos šį kartą, kaip patys rusai juokauja, gali daryti jau ne jefreitoriai, o generolai. Ir dėl daugelio kitų aplinkybių Lie-tuva niekada negalės būti saugi ir turi būti pasiruošusi savo lais-vę ginti ir dvasiškai, ir fiziškai. Neabejoju, kad tos laisvės kovos ir laisvės gynimo formos, kurios mūsų jau yra išgyventos ir iškel-tos į mūsų patirties arsenalą, yra

(Nukelta į 2 psl.)

tis. O laiko ir jo epochų vaidmuo tautos istorijoje — taip pat neispė-jamas dalykas. Kodėl vieni ir kiti siekia ir aukojasi dėl to paties švento tikslo — vieni sulaukia ir džiaugiasi, kiti akis užmerkia tik su nuogu tikėjimu į tai, dėl ko jie „atidavė savo pasišventimo pa-skutinį, pilną saiką“?

Vis dėlto viena prasme ir jiems visiems esame skolingi už at-gautą nepriklausomybę — tiems, kurie savo beviltišką kovą pralai-mėjo, tiems, kurie mirė Sibiro platybėse, neišvydę būsimos lais-vės šviesos, kentėję, atrodytų, beprasmiškai — jie tebuvo grynios pasaulyje tuo metu siaučiančio blogio aukos. Kaip ir Vilniuje prieš metus, taip jie per 50 metų laikotarpį buvo liudininkai mūsų tautos pasipriešinimo jai ir vėl iš-rytų nešamai vergijai. Be jų liu-dijimo — kaip mes visi, o ypač mes, išeiviai, kuriems lemta bu-vo savo amžių praleisti saugiai ir sočiai, būtumėm galėje atpažinti mūsų tautos pasipriešinimo ryžtą, jėgą ir pasiaukojimą lais-vės siekiui, negailint nei gyvybės — ir į pasipriešinimą savo pačių turimom išgalėm jungtis? Todėl visus juos — mirusius ir kentėju-sius, laukusius ir liudijusius ateities viltį — mes galime laikyti šventais ženkais (žydų-krikščionių šventųjų raštų prasme)

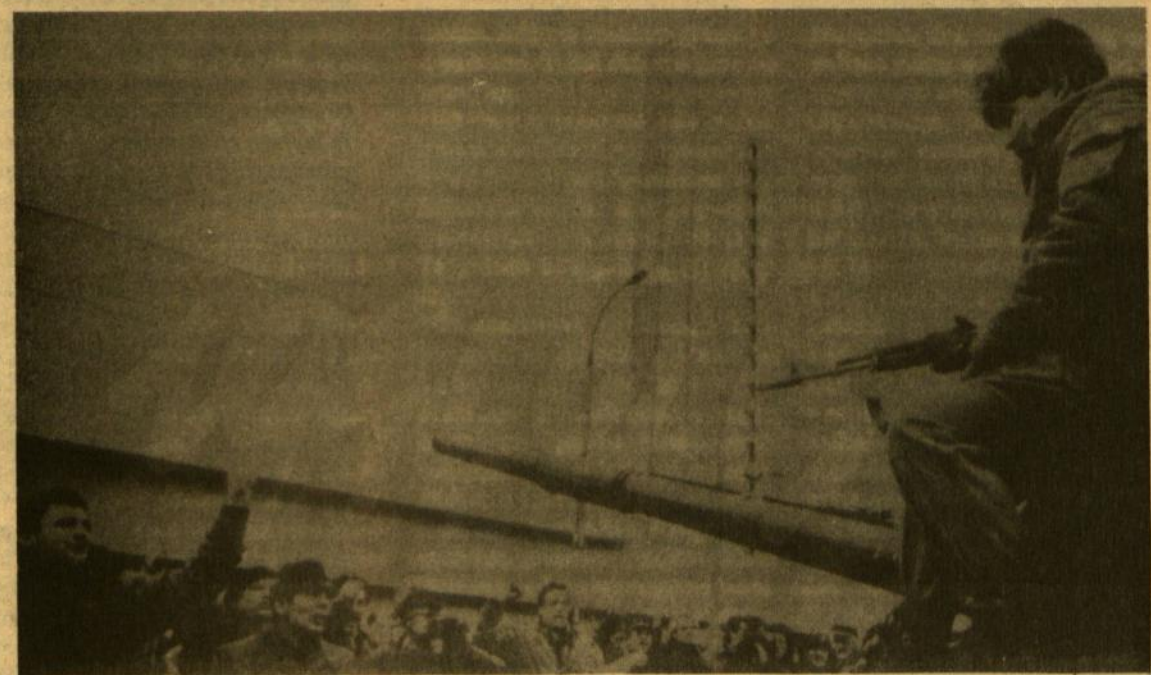
mūsų tautos likimo kelyje, kelro-džiais į ateitį. Todėl per penkias-dešimt su viršum metų jie visi mums buvo be galo reikalingi. Mes, per tą patį rūstybės laiko-tarpį likę gyvais, visada juos branginsime.

Prie Vilniuje žuvusiųjų kapo stovi ir susimąstęs pasaulis. Tie, kurie nepasitraukė iš laisvės kelio nuo riedančių ant jų tankų, savo gyvybėmis sustabdė pasku-tinį ir desperatišką bandymą iš-gelbėti baisų Lenino sapną — blogio Sąjungą. Po Vilniaus įvykių raudonoji banga tik slūgo, nes nužudius keturiolika prie radijo ir televizijos bokšto buvo pabūgta nužudyti keturiolika šimtų prie parlamento rūmų. O kartą pabūgus neteisėta jėga teisinti žudynėmis, turėjo būti aišku, kad Sąjungai ateina galas. Vilniaus žudynės ženklina pra-džią Sąjungos užsidarymo.

Liūdime tų, kurie mirė Vilniuje ir Medininkuose pastaraisiais metais. Dėkojame jiems, kad jie sutiko mirti, kad jie mirė iš kelio nepasitraukė. Liūdime, kad jie nepamatė Lietuvos laisvės — mūsų džiaugsmo Velykų. Tačiau tikime, jog jie mirė ne veltui. Jų mirtis padėjo atnešti ne tik laisvę Lietuvai, bet ir Sovietų Sąjungos iširimą. Dėl to juos prisimename su pagarba ir dideliu dėkingumu. (a.a. II.)

LIETUVA

1991.01.13

Pokalbis su Romualdu Ozolu

(Atkelta iš 1 psl.)

pakankamas pamatas, ant kurio galėtų stotis nauji mūsų laisvės gynimo pavidalai naujoje, jau nepriklausomos valstybės situacijoje. Mes turime daug gražių jaunų žmonių, kurie savo likimu, matyt, rinksis tų naujų sugebėjimų ugdymąsi, ir jie, be jokios abejonės, juos igis.

Mes įsijungiame į pasaulio pastangas padaryti Žemės gyvenimą saugų nuo termobranduolinio ir kitokio susinaikinimo pavojaus. Tačiau šitas būsimo pasaulis, matyt, taip pat bus kupinas įtampų ir atitinkamų savitarpio santykių, numatančių kiekvienos tautos teisę ginti save. Nesipriešinimo smurtu savigny, naudota Lietuvoje ir vėlgi parodžiusi tokį poveikumą, matyt, ir bus tas būdas, kurį būsimo pasaulis kultivuos kaip esminį, kaip svarbiausią tautų savigny nos metodą. Šiuo požiūriu, netgi profesiskai gynybiniu požiūriu, Lietuva jau turi kažką, kuo gali pasidalinti su kitais ir kuo, be abejonės, gali pati pasiremti.

— *Praėjusį rudenį pasaulio spauda kreipė daug dėmesio į tautinių mažumų klausimus Lietuvoje. Ar yra įmanoma, kad Lietuva išsivystys į daugiakultūrę, susidedančią iš lietuvių daugumos ir keleto tautinių mažumų, bendrą visuomenę? Kokie dėsnių turėtų saistyti daugumos ir mažumų santykius mūsų valstybėje? Ir ar jų ugdomos kultūros liks atskirom, ar sudarys vieną atpažįstamą, bendrą Lietuvos kultūrą? Kaip Jūs išsivaizduojate tokią Lietuvą?*

— Lietuvoje gyvenančioms tautinėms mažumoms mes užtikriname visas kultūrinio identiteto išlaikymo galimybes. Politinės autonomijos siekių netoleravom ir netoleruosim niekada. Kam tai nepatinka — gali pasirinkti kitą gyvenamą vietą, emigruoti mes nedraudžiame. O visas kitas problemas siūlom spresti taip, kaip įprasta pasaulyje, su pilietinės pagalbos. Ir dar labai nesinorėtų, kad Lietuvai būtų keliama reikalavimai, daugeliu atvejų pačių kelių visiškai nepaisomi savo atžvilgiu. O jei kas iš tiesų negerai — mes pasiryžę tuoj pat aiškintis ir sėsti tartis. Lietuva jau ir šiandien yra daugiakultūrinė šalis.

Taip, Lietuvoje dominuoja lietuviškoji kultūra. Tai yra mūsų džiaugsmas ir pasididžiavimas. Tai tuo didesnis džiaugsmas, kad per tuos penkiasdešimt metų lietuvių kultūra buvo sąmoningai ujam ir gujama iš Lietuvos. Jeigu reiktų rasti, ką Lietuva per tuos penkiasdešimt metų atliko visiškai gerai, tai aš nurodyčiau savo kultūros galimybių išsaugojimą. Taip, jeigu nebūtų buvę okupacijos, kultūra būtų buvusi kitokia. Aš apie tai galvoju su didžiausiu širdies skausmu. Bet galimybės atsikurti savą kultūrą nepraradom.

O kartu stengėmės neniekinti kitų kultūrų. Netgi tarybiniais metais Lietuvoje pakankamai žmoniškai elgtasi su žydais, jų kultūrinėmis aspiracijomis. Atgimimui prasidėjus, karaimai, žydai vieni pirmųjų savo mokyklas atkūrė, totoriai savo raštą rekonstruoti ėmėsi. Vilnius pirmaisiais Atgimimo metais buvo tikras Babilonas. Tokio šviesaus tautybių sambūvio, koks buvo 1988–1989-ais metais Lietuvoje, tikrai nėra patyrusi nė viena iš Tarybų Sąjungos totalitarizmo ėjusi tauta. Tai teikia rimtas viltis ateičiai.

O kad Lietuvoje gyvenančių kitų tautų kultūros etniškai irgi skirsis nuo kaimyninių tų tautų kultūrų, nėra abejonės: lietuviškoji aplinka jas veiks kaip politinė terpė ir orientuos į savitumą, kurį visos Lietuvos mastu galėsime apibūdinti kaip Lietuvos gyvenančių tautų kultūrinį integralumą. Gyvendami

Lietuvoje kaip Respublikos piliečiai, visų tautybių žmonės igyja mūsų valstybės garantuojamas teises, tame tarpe ir žmogaus teisių pagal jų tarpautinius kodeksus gynimą.

Lietuva sudarys tautinių kultūrų visumą, kurią jungs vieninga, besivystanti Lietuvos valstybės realybė. Visos vienodai veiks mūsų valstybės plėtotėje. Bet lietuvių kultūra, aišku, dominuos, turėtų dominuoti: juk Lietuva yra vienintelė vieta pasaulyje lietuviams kaip kultūros kūrėjams pasireikšti. Tam skatins ir mūsų valstybė. Tad jei lietuviai stiprėsime, stiprės visi kiti; jei silpnėsime — silpnės visi.

— *Savo žodyje praėjusį rudenį (1991 m. rugsėjo 24 d.) Jaunimo centre, Čikagoje, minėjote, kad Lietuvai reikalingos gera gamyba, gera prekyba ir gera karyba. Kokias rezistencijos formas lietuviams reikalinga ugdyti šiuo metu, atsižvelgiant į galimą grėsmę Lietuvai iš šalies? Kokią rolę čia turėtų krašto gynyba?*

— Aš ne vieną kartą esu pareiškęs savo labai aiškia nuomonę, kad Lietuva privalo turėti savo armiją. Ta armija turi būti nedidelė, rodanti ne mūsų neprotumą, o protingumą. Ji turi būti mobili ir operatyvi. Ji turi būti labai profesionali militariniu požiūriu ir labai išmintinga žmogiškuoju požiūriu. Jos vadai turi būti aukščiausios moralės žmonės, o armija veikti turi jos galima grėsmė eliminuojančių įstatymų visumoje. Armija neturi trukdyti visuomenės gyvenimui, neturi kliudyti demokratiniam žmonių bendrabūviui, bet kartu armija turi būti visiškai aiški jėga, kuri galėtų būti bemat panaudota, tuo atveju, jeigu Lietuvai vėl iškiltų agresijos arba okupacijos grėsmė. Žinoma, nedidelė mūsų armija galėtų žūti bet kuriuo atveju. Bet mūsų armijos vyrų žūtis reikštų mūsų tautos išsigelbėjimą. Mūsų kariai būtų tie, kurie mūsų, kaip nukariuotųjų, laisvę pervestų į potencialią būseną ir atvestų į visos tautos pasipriešinimą. Kariuomenė ir būsimam mūsų taikos pasaulyje liks būtinu nepriklausomybės atributu, o jos veiksmas rodytų, ko verta yra valstybė. Gi pagrindinė visuomenės pasipriešinimo forma yra nebendradarbiavimas. Kokiu būdu ir kas sugebės nebendradarbiauti — čia jau kiekvieno ir žmogiškosios, ir profesinės etikos, moralės, doros reikalas. Kiekvienas imsis sau savo likimą, bet tautos visuma vis tiek liks tame būvyje, kuris teiks galimybę vėl tapti jai laisva.

— *Kai Jūs žvelgiate į mus pačius, lietuvius, dabartiniu laiku, pasiekusius nepriklausomybę, kokią matote sunkumus, kurie glūdi mums pačiuose — asmeniškai?*

Romualdas Ozolas kalba pasitarime Vilniuje, dešinėje — Algimantas Čekuolis. Aleksandro Juozapaitis nuotrauka

Romualdas Ozolas Aukščiausios Tarybos posėdyje, kairėje — Kazimieras Motieka. Romo Eidukevičiaus nuotrauka

kas ir visuomeniškas ydas, mintijimo ribotumas, netinkamas veikimo įpročiai ir taip pat pagundas — kurie mums gali sunkinti kelią į mūsų norimą šviesų valstybinį gyvenimą? Kokie mes turėtume stengtis būti, kad šitą savo siekį ilgainiui įgyvendintumėm?

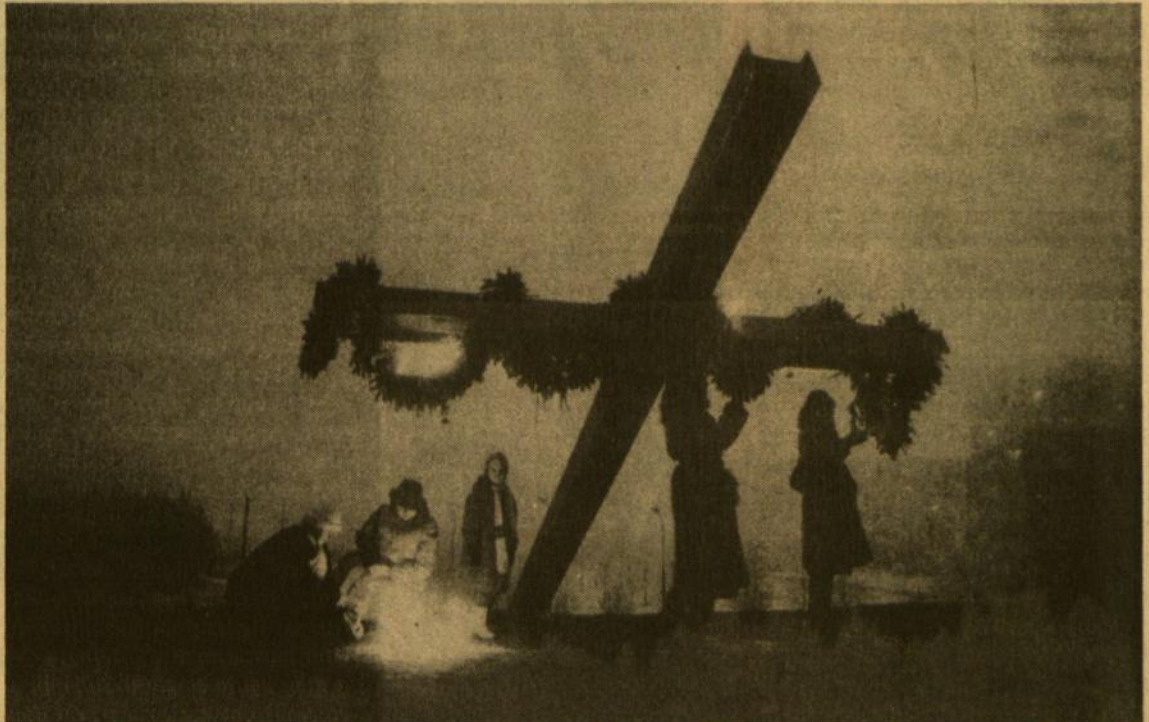
— Negali būti idealių žmonių ir idealių tautų. Ir jeigu ir žmonėse, ir iš jų susidedančioje tautoje esama noro gyventi, tai turime praktiškai visa, kas mums reikalinga. Nenoras gyventi yra baisus dalykas. Ko tik žmonės neišsivalgoja, kad galėtų pabėgti nuo gyvenimo! Didelė dalis žmonių tarybiniais metais buvo giliai nugrimzdusi į buitinį buvimą. Jis išlaikė dvasią gyvą, tačiau jos neišugdė ir neišskultivavo civilizacijai būtinom formom. Ir dėl to dvasios pilnavertiškumo atstatymas yra pagrindinis mūsų rūpestis, netgi — likimo užduotis. Norėčiau būti teisingai suprantas. Dvasios pilnavertiškumas nėra kokia nei grynai ideali, nei kokia psichofizinė žmogaus sąvybė. Tai greičiau gyvenimas. Labai reikalingų mums komunikacinių sugebėjimų sukūrimas. Dvasios atkūrimas yra normalus fizinis gyvenimas. Normalus šeimyninis buvimas. Normalus ūkinis veikimas. Ir daugybė kitų

normalių žmogiškųjų veiksmų, kurie ir teikia žmogui gyvenimo būvimo džiaugsmą, gyvenimo tikrumo pajautą. Kas žmogui, o ne Dievui, vis dėlto reikalinga.

Ydos, kurias mes turim, yra mūsų praeities formuotos ydos. Nenorėčiau jų čia minėti — kiekvienas jas galėtų matyti savaip. Ir vis dėlto svarbiausia iš jų — tai inertiškumas. Mes esame ne per daug mobilūs, kad galėtume perimti tai, kas yra pasaulio judėjimas, pasaulio naujumas, tas srovės vidurys, tas nervas, per kurį jaučiasi pasaulio ėjimo į savo naują dvelksmas. Mes beveik jam pasižiūrėti iš šalies, kaip tai atrodo, kaip tai daroma. Vilties teikia tik tai, kad mūsų politinio gyvenimo realybė yra priverčiusi mus imtis atsakomybės už savo pačių likimą visa apimtim ir dabar reikalauja ją turėti. Tai pagaliau išjūds mus visose kitose srityse, jų tarpe ir kultūroje, labai ryžtingai imtis savo atsinaujinimo darbų. Nepaprastas mūsų galimybes aš matau visų pirma perorganizuojant informavimosi ir informuotumo kokybę mumyse.

Kokie turėtume būti? Ūkyje mes turėtume būti konkretesni ir žymiai griežtesni. Kol kas

(Nukelta į 4 psl.)

Ant radijo ir televizijos bokšto kalno Vilniuje kryžius sausio 13-osios žudynių aukoms paminėti.

(Iš Lietuvos okupacinėmis sąlygomis išleisto albumo „Lietuva 1991.01.13“)

Neaprašomų kančių knyga

ANTANAS KLIMAS

TREMTINIO LIETUVA. Eilėraščiai. Redakcinė komisija: Viktorija Daujotytė, Vytautas Kubilius, Jonas Strielkūnas. Sudarė, apie autorius parašė Juozas Laurušas. Įvadą parašė Vytautas Kubilius. Dailininkas Romas Orentas. Vilnius: Vaga, 1990. Didesnio formato; kietais viršeliais. 592 puslapiai. Kaina — 3 rb. 90 kp.

Iš anksto atvirai prisipažinsiu — pasenau ir suglebau: skaitau šią nepaprastą kančių knygą ir verkiu... Verkiu gaudžiomis ašaromis, nes matau, kad čia tik maža tų baisių kančių dalelė, tų kančių, kurių jokia plunksna niekuomet nepajėgs tinkamai aprašyti. Jaunų, nekaltai išvežtų, paniekintų, suniokotų, išalkusių, peršalusių lietuvių kančios tolimajame Sibire ir kitose žiauriuose tolimose raudonosios imperijos vietose. Verkiu ir nė kiek dėl to nesijaudinu, nes man rodos, kad, skaitydami šią raudoną knygą, turėtų verkti visi lietuviai — be išimties. Ypač tie, kurie vienaip ar kitaip buvo prikišę savo pirštus prie šių kankinių išvežimo bei kančios — net jiems sugrįžus į gimtąją žemę.

Tik paskaitykime viena, kad ir ilgesnį, postraipsnį iš Vytauto Kubiliaus įvado, pavadinto „Kai į šiaurę ešeloniui ėjo...“:

Lagerių imperija ir tremtis patitiko „liaudies priešus“ tokiomis žiaurībėmis (per vieną žiemą Kraslago punkte iš 2,300 lietuvių išmirė 2,000), kurių nė iš tolo neatspindėjo išlikusių atmintyje lietuviškų eilių gaudamos. Žmogaus buvimas — paniekintas, leigytis, ties mirties slenksčiu — saukėsi naujo žodžio. Alkani ir beteisai darbo vergai, varomi į kasyklas ar į mišką sargybinių su automatais ir vilkšuniais, deda posmą prie posmo apie „kruviną delčią“ virš sargybos bokštų, apie tėvą, kuris „išalo amžinam pašale“, apie „griaučių kalnus“ Siaurės upių pakrantėse. Eilėraščiais prašneko mažamokslė grytelninkė, atplėsta nuo savo apšodinto daržo ir pievos, dykikametė mergaitė, atsidūrusi Arktikos tamsioje, kur ji netrukus užges, gimnazistas, grįžęs iš tardymo, kur jį visą naktį draskė šeši uniformuoti vyrai. Lietuviškas eilėraštis gimsta iš kančios ir ilgesio Baikalo salose, Kolymos aukso rūdnyje, Jakutijos miškuose, Kazachstano stepėse, Vorkutos kasyklose, Mordovijos lageriuose...“ (pp.5-6).

Romo Orento viršelis knygai „Tremtinio Lietuva“ (Vilnius: Vaga, 1990)

Šioje kančių knygoje surinkta 120 kalinių ir tremtinių poezijos gabaliukai, ilgesni ir trumpesni eilėraščiai. Kai kurių — tik po vieną eilėraštį, kai kurių — po kelis ir keliolika. Alfabetiškai: nuo Viktoro Alekso ligi Liudo Žukausko (Sakalinio).

Gale knygos (pp. 523-572) rasime skyrelį „Apie autorius“. Tai trumpos — keliolikos eilučių — autorių biografijos, dažnai pailiustruotos keliais sakiniiais iš autorių (ar jų giminių, bičiulių) atsakymų į Juozo Laurušo išsiuntinėtą anketą. Ši knygos dalis yra gal dar graudesnė, gal dar žiauresnė, negu patys šių autorių eilėraščiai. Aš kartais pats nežinau, ką pirmiau turėčiau skaityti: ar pačius kančių eilėraščius, ar apie autorių kančias... Taip ir šo-

kinėju nuo vienos dalies prie kitos...

Šie eilėraščiai buvo rašomi ant medžio žievės, ant drožlių, ant medžio, ant cementinių maišų popieriaus, visą laiką slepiantis nuo sargybinių bei jų šnipų, nes už tokius „šposus“ buvo galima susilaukti labai žiaurių bausmių: karcerio, vienučių, maisto davinio sumažinimo ir kitokių žiaurumų. Daug vėliau kai kurie iš šių eilėraščių buvo surinkti į ranka rašytus rinkinėlį, einančius iš vieno rankų į kitas. Daug tokių eilėraščių buvo surinkti į ranka rašytus rinkinėlį, einančius iš vieno rankų į kitas. Daug tokių eilėraščių buvo surinkti į ranka rašytus rinkinėlį, einančius iš vieno rankų į kitas. Daug tokių eilėraščių buvo surinkti į ranka rašytus rinkinėlį, einančius iš vieno rankų į kitas.

...neatsakė į anketas, pasiteiravimus...

Pagrindinis beveik visų šių eilėraščių motyvas — nepermaldujamas, didžiulis, nenumaldomas atimtos, tolimos tėvynės bei tėviškos ilgesys. Visa kita: badas, alkis, šaltis, persekiojimas, baisūs darbai, žiaurios lagerių bei tremties sąlygos — tai tarsi tik šaltiniai tuo dienų naktį degančio ilgesio atributai. Antras kad ir ne taip stipriai išreikštas motyvas yra tyliai rusenanti viltis, kad šios baisios kančios kada nors baigsis, kad vėl žemėje viešpataus tiesa ir teisybė, kad šiems kankiniams dar lemta bus pabūti juo išsiilgtą žemę. Imkime kad ir Anastaziją Kanoverskytę-Sučylienę (pp. 276-284), kurios čia rasime net 14 eilėraščių. Tai 1925 metais netoli Pasvalio gimusi studentė, suimta 1946 metais ir slapto NKGB teismo nu-teista sušaudyti. Vilniaus KGB rūsiuose išbuvo daugiau negu metus laiko, taip pat ir mirtininkų kameroje. Vėliau, pakeitus mirties bausmę 25 metais katorgos, išvežta į Sibiro lagerius. Čia po įvairius lagerius išbuvo aštuonerius metus. Tik 1956 leista jai grįžti į Lietuvą. Dabar — pensininkė. Vežama į šiaurę, ji taip rašė:

I ŠIAURĘ

Užsiverkusią raudoną saulę
dovanojo vakaras,
vis į šiaurę ir į šiaurę
ešelonų varomų
nesulaikio, nesustabdo
nei verksmai, nei maldos, —
šypsosi pro ūsą stabas,
kad žmoniu, ne malnų
pribarstyta, priguldyta
pakelėj prie bėgių...
Be karstų ir be palydų
baigės čia jų bėdos.

Lietuvėle, Lietuvėle,
kas neš Tavo kryžių?
Per sodybas kaukia vėjas,
šiauria kraujo brydės...

Ir tokių labai liūdnų eilėraščių čia keli šimtai... Bet dar liūdniau man pasidaro, kai surandu du autorius iš savo gimtojo kaimo! Iš viso tas mano gimtasis kaimas, senas didelis kaimas prie Nemuno, Pelekony, turbūt vienas iš žiauriausiai suniokotų ir nukentėjusių: aštuoni mano jaunystės draugai žuvę kaip partizanai, keliolika šeimų išvežta 1948 metais ir vėliau... Vis prisimenu: vidutiniai ūkiai prie seno Nemuno, senos sodybos su sodais. Savos kapinės smėlio dirvonėlyje pačiame kaimo viduryje. Aplinkui miškai ir pušynai.

Tai čia, Pelekonyse, gyveno mano buvęs kaimynas Pranas Bernatonis (1890-1972), savanoris kūrėjas, kaimo poetas, kurio čia įdėti trys eilėraščiai. Aš labai gerai prisimenu a.a. Praną: jis gyveno prie Juodės upės ir man kartais duodavo paskaityti savo sąsiuvinuose surašytos poezijos. Tada jis manęs, jauno studento, klausinėdavo apie ritmus, rimus, klausdavo mano patarimo. Iš čia jo išspausdintų paimsiu tik vieną posmelį:

Sibiro platybėj
Ištremti mūs broliai
Neša savo skriaudą
Taigoje lig šiolei.

Kiek jų žemėn gulė,
Vargo nepakėlė!
Numeriai... kuoliukai...
Žemės kauburėliai...

(p. 42)

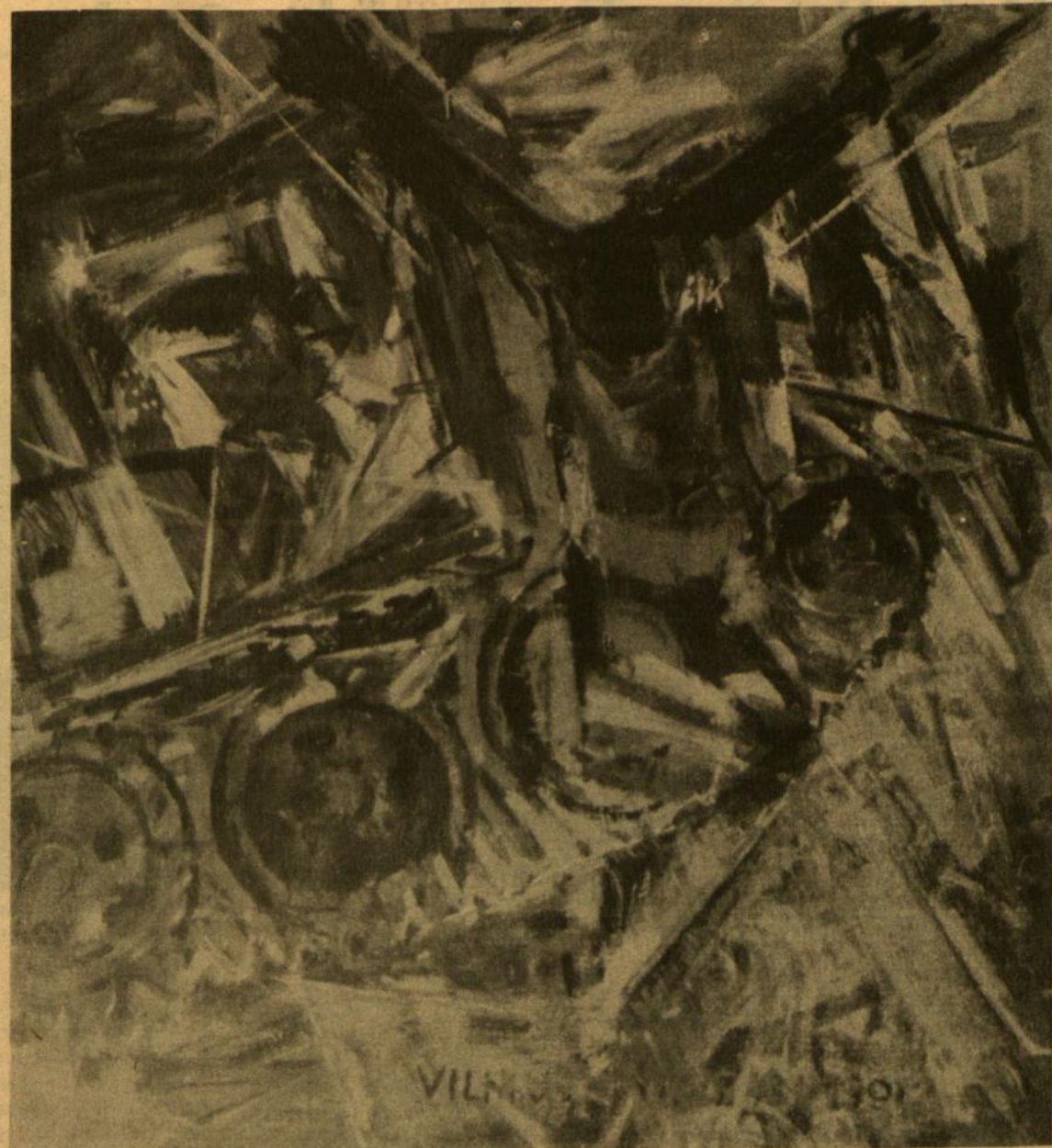
Bernatonio šeimos likimas — žiaurus. Pats Pranas nuo 1948 metų, kada vyko masiniai ūkininkų vežimai, slapstėsi Klaipėdoje. Žmona su vaikais slapstėsi pas gimines. Vaikai, vežami į Sibirą 1949 metais, pabėgo ir sugrįžo į Lietuvą. Bet 1952 metais žmona su vaikais vis vien buvo išvežta į Krasnojarsko rajoną. Į ten nuvyko ir Pranas. Grįžo jis į Lietuvą 1960 metais per Lenkiją — apsimetęs lenku. Mirė 1972 metais Kaune. Tėvas paragino dukrą Gražiną rašyti eilėraščius. Jos čia išspausdintas tik vienas eilėraštis, kurio du posmeliai čia ir pacituosime (eilėraštis, aišku, rašytas jau Lietuvoje atgimimui prasidėjus):

Nauji laikai
Ir tikiu ir netikiu,
Kad atėjo laikai,
Kada žodį kaip skaudulį
atvirai pasakai.

Ir tikiu ir netikiu,
Kad aš vėlei žmogus,
Tiek išbuvus suluošinta,
Tiek kentėjus vargus.

Atsimenu, kaip Gražina Bernatonytė (vėliau Žemkauskienė) lakstydavo po Bernatonius sodybas: kai aš bėgau iš Lietuvos 1944 metų vasarą, Gražinai buvo aštuoneri metukai... Ir ji labai žiauriai nukentėjo: 1949 metais pabėgo iš ešelonų, o 1952 metais vis vien buvo ištremta. Į Lietuvą grįžo tik 1964 metais, bet čia negalėjo gyventi, turėjo persikelti — į Ukrainą, ir tik 1970 metais galutinai sugrįžo į Lietuvą. Tai mano kaimynai, mano jaunystės dienų žmonės, surakinti ir kankinti šėtono budelių.

Šiame rinkinyje yra ir keli jau prieš okupaciją (1940) žinomi poetai: Paulius Drevinis (13 eilėraščių), Jonas Graičiūnas (14 eilėraš-

Pranas Lapė

„Sausio 13“, 1991
Akrilis, 76" x 71"

SAUSIO 13-OJI

Kražiai iš naujo pasikartojo.
Neverkė motinos,
nešarojo.
Rožinio sveikamariją
kartojio...
kartojio...

Neverkė seserys,
neaimanavo.
Rankom susikabinę
tėviškę dainą
dainavo...
dainavo...

Tanko geležys virpa,
kopdamos sunkiai į kalną,
tankisto pirštai suvirpo,
lauždami šiltą duoną:
mūsų motulė ją kepė,
mūsų sesulė dalino.

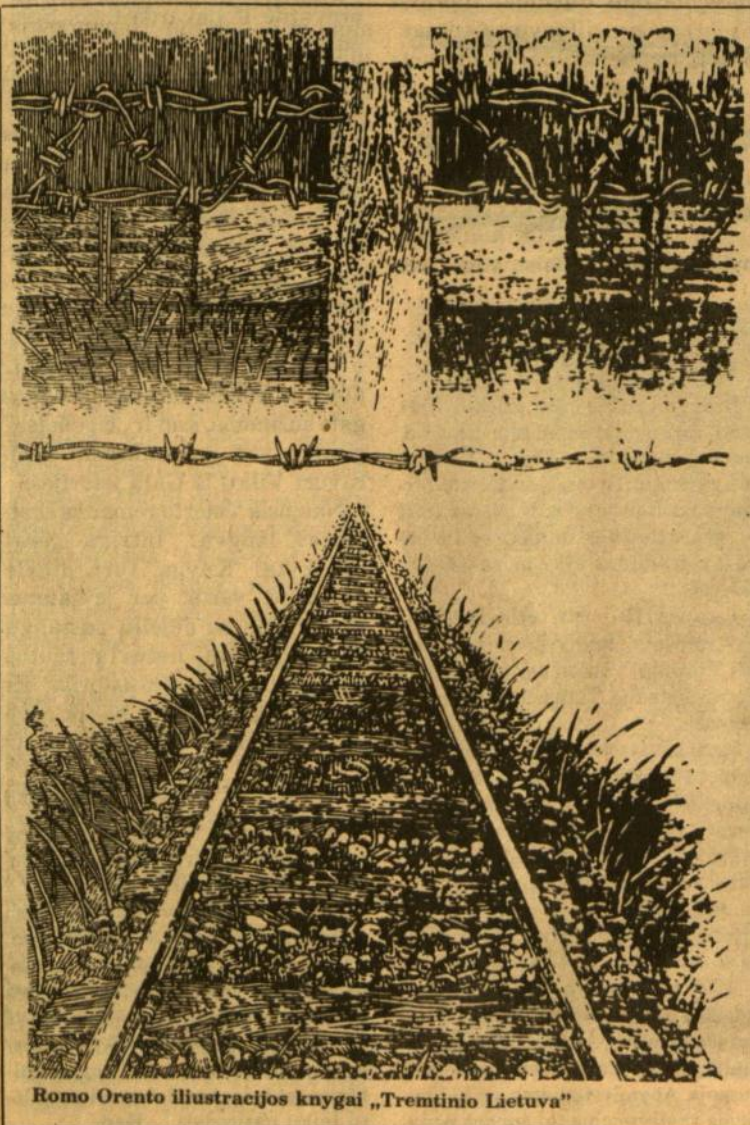
Prie barikadų
plieno nereikia,
ugnies tik tiek, kad
rankos sušiltų.
Reikia dar žodžio,
reikia dainos,

kad išsigastų
plienas kovos.

Be žemės
nebūtų mūsų,
be žodžio
nebūtų Žemės.
Viešpatie,
tai tavo Kraujas
sruvena mūsų gatvėmis,
Viešpatie,
tai tavo Kūnas
prikaltas kulkomis prie žemės.

Lengva jums
persauti jauną krūtinę,
lengva jums
tankais sutraiškyti kūnus,
bet kaip jūs persausit
lietuvišką žodį?
Kaip jūs sutraiškyt tankais dainą?
Kaip išsprogdinsite giesmę?
Ji kyla ir kyla vyturėliu,
ir skamba Vilniaus bokštai,
skamba Neris ir slėniai,
visas Nemunas gaudžia.

Aleksandras Radžius

Romo Orento iliustracijos knygai „Tremtinio Lietuva“

čių), Kazys Inčiūra (12 eilėraščių), Kazys Jakubėnas (4 eilėraščiai), Ona Lukauskaitė-Poškienė (3 eilėraščiai), Antanas Miškinis (18 eilėraščių, tarp jų 16 garsiųjų Miškinio psalmių). Šios Miškinio Psalmės buvo plačiai paplitusios visame gulago salyne, visose tremties vietovėse, jas daugelis kalinių ir tremtinių mokėję atmintinai. Jos apie 1954 metus, kada Miškinis dar tebebuvo lageriuose, su didžiausiais sunkumais bei pavojais buvo parvežtos į Lietuvą, čia padaugintos irėjusios iš rankų į rankas. Taip ir pasklidusios po visą Lietuvą. Kai kurios iš jų pasiekė net ir išeivijos spaudą. Pagaliau pirmą kartą visos 16 psalmių buvo ištiesai paskelbtos knygoje: Antanas Miškinis, *Sulaužyti kryžiai*. Eilėraščiai, laiškai, atsiminimai apie A. Miškinį. Vilnius: Vaga, 1989. (Išleista 100,000 tiražu ir

per kelias dienas išpirkta.) Apie šią knygą jau buvo rašyta *Draugo* kultūriniam priede: Antanas Klimas, „nenulenkei pabūgus sukruvintos, bet išdidžios galvos...“, 1990 m. kovo 31 d. Ir gerai, kad šios garsiosios Miškinio psalmės vėl ištiesai ir šioje kančių knygoje paskelbtos: jos gal geriausiai išsako tas baisias kančias, tą baisią neviltį, tuos kruvinus kalinių ir tremtinių prašymus, tą vis vien niekad negestančią viltį. Imkime tik du posmelius:

Kalėjimuosna milijonais grūda,
Ir rėkia — laisvė esanti vien čia...
Teisybės nēr nē per aguonos
grūda —
Vien smurtas, melas, prievarta,
kančia.
Iš psalmės „Pasibaisėjimas“ (p. 356).

Tave dabar tenai nupustė pūgos,

Speigai nunuogė ant plikos kalvos.
Tačiau tvirta nenulenkei pabūgus
Sukruvintos, bet išdidžios galvos.
Iš psalmės „Vakarė žvaigždė“ (p. 363).

Šiuo metu jau turime keliasdešimt lietuvių tautos kančių knygų. Jau susidarytų ištisa tokios lietuvių tautos martirologijos lentynėlė. Bet šie 120 autorių kančių poezijos knyga yra gal pati liūdniausia ir pati reikalingiausia. Galima net pasvajoti, kad šios knygos temomis bus sukurtos kantatos, oratorijos, operos... Ir labai gerai jos sudarytojai, redaktoriai ir leidėjai padarė, kad ją kaip tik šiuo metu išleido. Nes tai yra ne tik lietuvių tautos kančių knyga, bet kartu tai yra ir visos Lietuvos atgimimo, atkūrimo, atsistatymo pamatai. Kodėl? O štai kodėl: man neseniai (Nukelta į 4 psl.)

